

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СПІЛКУВАННЯ У ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ ФІЗИЧНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

У статті проаналізовано і систематизовано підходи до соціально-психологічних проблем людей з обмеженими фізичними можливостями, зокрема, особливостям спілкування. Аналізуються дослідження спілкування осіб з інвалідністю на різних вікових етапах онтогенезу.

Ключові слова: інвалідність, люди з обмеженими фізичними можливостями, спілкування, міжособові стосунки.

М.А. Мілушина

СОСТОЯНИЕ ИЗУЧЕННОСТИ ПРОБЛЕМЫ ОБЩЕНИЯ У ЛЮДЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ФИЗИЧЕСКИМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ

В статье проанализированы и систематизированы подходы к социально-психологическим проблемам людей с ограниченными физическими возможностями, в частности, особенностям общения. Анализируются исследования общения лиц с инвалидностью на разных возрастных этапах онтогенеза.

Ключевые слова: инвалидность, люди с ограниченными физическими возможностями, общение, межличностные отношения.

M.A. Milushina

THE STATE OF RESEARCH OF COMMUNICATIVE PROBLEMS OF PERSONS WITH DISABILITIES

The approaches to social and psychological problems of people with disabilities, including communicative features are analyzed and systematized in the article. The studies of communication of persons with disabilities at different age stages of ontogeny are analyzed.

Key words: disability, people with disabilities, communication, interpersonal relationships.

Актуальність проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства виникають проблеми, які пов'язані із постійними соціально-економічними реформами в Україні, що супроводжуються змінами і у суспільному житті. В таких умовах, становлення особистості з обмеженими фізичними можливостями та пошук ефективних шляхів інтеграції у соціум є однією із найважливіших проблем. Значний попит на її вирішення має студентська молодь з особливими потребами, яка тривалий час знаходиться під гіперопікою близьких родичів. Очевидно, що більшості з них потрібна допомога, яка б їх активізувала і сприяла соціальній інтеграції. Вважаємо, що знання соціально-психологічних особливостей осіб з інвалідністю

та чинників, які впливають на формування особистості дозволить створити механізми їх включення у процес навчання як засіб інтеграції у суспільство.

На сьогоднішній день, забезпечуються умови для навчання дітей з обмеженнями у фізичному, нервово-психічному і мовному розвитку, можливість їх соціалізації створює основу для формування повноцінної особи (В. Бондар, І. Тараненко, В. Тарасун, Н. Стадненко та ін.). Проте існує обмеженість соціально-психологічних досліджень, які розглядали б питання вивчення та розвитку спілкування молоді з обмеженими можливостями.

Тривалий час проблема спілкування людей з обмеженими можливостями не мала ніяких наукових рішень. Певний позитивний досвід був накопичений у вивченні розвитку комунікативної діяльності дітей з порушенням зору, слуху, її особливостей, умов розвитку спілкування і міжособових стосунків (Т.П. Абакірова, І.Р. Алтуніна, Г.Б. Вершиніна, А.Л. Галін, Є.Н. Зайцева, І.В. Соломатіна, І.В. Корнілова та ін.). В той же час, не вирішеними залишаються питання, пов'язані з розкриттям психологічної сутності комунікативних проблем людей з обмеженими можливостями, виявленням чинників, що впливають на розвиток комунікативних навичок даної категорії. Це обумовлює виникнення наукового інтересу до вивчення спілкування осіб з обмеженими можливостями, як таких, що допомагають їм бути повноцінними членами суспільства.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Особливості психічного розвитку та становлення осіб із психофізичними вадами представлені у роботах: Л.С. Виготського, Л.І. Божович, І.В. Дубровіної, Н.М. Толстих, А.М. Прихожан. У дослідженні В.В.Корнієнко розглянуто розвиток особистісних характеристик осіб з фізичними вадами, які впливають на їх адаптивні можливості та формування «Я-концепції». У межах соціальної психології проаналізовано теоретико-методологічні основи психології людини з обмеженими можливостями (В.Й. Бочелюк, А.В. Турубарова). Питання впливу фізичних дефектів на процес соціалізації привертають увагу таких науковців, як: К.Д. Шафранська (дефект шкіри впливає на появу почуття особистісної уразливості, потворності, скутості та сором'язливості), В.В. Ніколаєва (наявність косметичного дефекту призводить

до обмеження діяльності, спілкування), Є.С. Калижнюк (існує взаємозв'язок характеру змін особистості з формою органічної поразки).

Вивченню професійної підтримки як умови включення інвалідів у активне соціальне життя присвятили свої праці О.М. Дікова-Фаворська, С.В. Степухович, О. Маврина, Д. Зайцева, Е.І. Холостова. Психологічний супровід студентів з обмеженими функціональними можливостями представлений в роботі М.В. Деркача. Розглядаються і особливості міжособистісної взаємодії студентів з обмеженими можливостями в інтегрованому освітньому середовищі (М. Барна).

Дослідники саратовської школи теорії соціальної роботи (Т.І. Черняєва, Н.В. Шапкіна, С.В. Степухович, О.Р. Ярська-Смірнова) розвивають соціокультурний підхід до проблем інвалідності.

Отже, здебільшого, увага фахівців зосереджена на питаннях реабілітації дітей-інвалідів, в яких до перерахованих проблем ще додані проблеми вивчення сімей, що виховують дітей з інвалідністю. Дослідники цих напрямів зазвичай не пов'язують реабілітаційні процеси, що рекомендуються дітям-інвалідам, з подальшими інтеграційними процесами, в які вони будуть залучені після досягнення ними дорослого віку.

Тоді як, в роботах Н.В. Веденєєвої, О.Г. Злобіної, І.А. Дворянчикової, О.В. Толкачової приділяється увага особам з інвалідністю у період дорослості, а саме – аналізуються особливості соціальної, професійної, соціокультурної реабілітації. Ю.С. Моздокова зосередила увагу на соціокультурній інтеграції інвалідів як педагогічно організованої системи комунікації. Деякі аспекти комунікативної реабілітації досліджені Е.І. Холостовою [10].

Незважаючи на достатню кількість праць щодо соціально-психологічних особливостей осіб з фізичними вадами, в науці відчувається брак напрацювань стосовно специфіки їх спілкування.

Мета статті полягає в узагальненні підходів до проблеми спілкування осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових джерел дає можливість виділити декілька підходів щодо визначення ролі фізичного дефекту у розвитку

психічних процесів осіб з обмеженими можливостями. Доведено, що наявність у людини соматичних хвороб спричиняє формування низької самооцінки, низького ступеню когнітивної диференційованості образу «Я», деформує міжособистісні стосунки (О.А. Заржицька, В.М. Блейхер, Є.С. Креславський та ін.). При цьому фізичні дефекти негативно впливають і на засвоєння комунікативного досвіду (Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, М.І. Зємцова, В.В. Кобильченко, С.О. Покутньова та ін.).

Дослідники часто відмічають у молоді з особливими потребами неадекватний рівень самооцінки; страх відповідати перед аудиторією; прояви агресії (ауто-агресія, образа тощо), які слід розглядати як своєрідні захисні механізми; ухилення від контактів при спілкуванні (прояви недовіри до оточуючих внаслідок пережитих психологічних травм); надмірне очікування допомоги від сторонніх та друзів (взаємодію з оточуючими сприймають як акт допомоги); надмірне «входження» у хворобу та ін. (О.В.Безпалько, Є.В. Бондаревська, С.Т. Шацький, В.П. Єрмакова) [1, с.42].

В дослідженнях В.В. Бондар, Г. Ф. Нікуліної, П.М. Таланчука з'ясовано, що для студентів з особливими потребами характерні: недостатня орієнтація в соціумі, низька соціальна активність, підвищена тривожність, вразливість, емоційна нестійкість, депресивні стани, звичка до невимогливого ставлення, завищені або занижені уявлення про свої можливості, низький рівень мотивації досягнення мети, відчуття втрати майбутнього; низький рівень самоактуалізації, переважання інтровертності поведінки, низька самооцінка, нерозвиненість самоконтролю, які обумовлені як суб'єктивними, так і об'єктивними факторами життєдіяльності.

До того ж, у молодих інвалідів, реальні взаємовідносини часто стають причиною конфлікту чи невротичного прояву, які можуть проявлятися як відособлення від оточуючих (Г. Бейтсон, П. Ватцлавік, А. Мендель, та ін.). Це підтверджено дослідженням, в якому 40 відсотків студентів з інвалідністю заявляють про відчуження від колективу [8, с.9-16]. Даний висновок підтверджують і наші дослідження щодо сутності спілкування осіб з обмеженими можливостями [5]. Так як, саме через спілкування здійснюються процеси соціалізації, не тільки на рівні

соціальної адаптації, але й інтеріоризації, тобто відбувається формування всіх соціально обумовлених психічних особливостей особистості.

Слід зазначити, що на різних етапах онтогенезу, дослідники все ж таки звертають увагу на існування труднощів у спілкуванні, які накопичуються, і в подальшому визначають дефіцитарний розвиток особистості.

Так, у новонароджених дітей з вадами розвитку не сформовані засоби спілкування та його невербальні форми (емоційно-особистісної, експресивно-мімічної (А.Є. Стреляєва) [4, с.39]. У дошкільному віці, зазначає Л.О. Ханзерук, причиною порушення спілкування є специфічні уявлення про власні можливості [9]. Тоді як, учні молодших і старших класів спеціальних шкіл-інтернатів через високий рівень тривожності та конфліктності не вміють встановлювати міжособистісні відносини (О.Т. Соколова) [6, с.57].

Виникнення проблем у комунікативній сфері на підлітковому етапі, обумовлено індивідуально-психологічними особливостями (емоційними, вольовими, поведінковими, особистісними проявів) (С.А. Ігнатієва). У підлітків було виявлено: низький рівень спілкування, комунікативних здібностей, неврівноваженість, збудливість, емоційна нестійкість, неадекватна самооцінка [3, с.31].

Б.Д. Іванова пропонує наступні причини порушення міжособистісного спілкування у процесі навчання: відсутність самостійності та залежність від дорослих [2, с.37]. За результатами наших досліджень, можемо відмітити, що студенти з обмеженими фізичними можливостями характеризуються суперечною та нереалістичною комунікативною установкою, яка впливає на процес адекватного включення у навколишнє середовище [5, с. 236].

В соціальній педагогіці серед чинників обмеженого спілкування дітей і молоді з функціональними обмеженнями виокремлюють: труднощі пересування, неготовність людей сприймати інвалідів рівними собі, комплекси батьків, які соромляться дитини і не прагнуть розширювати коло її спілкування, ізоляція від однолітків (С.В. Толстоухова, А.Й. Капська) [7, с.132].

Отже, основними чинниками труднощів спілкування осіб з фізичними вадами виступають соціальні, психологічні та фізіологічні фактори. Зокрема, з точки

зору В. Лебединського, перебування у замкненому просторі, дефіцит соціальних контактів, сенсорна, моторна і соматична деривації - основні бар'єри на шляху успішного спілкування [4, с.32].

Висновки. Дослідження проблеми формування особистості осіб з фізичними вадами, розроблені зарубіжними і вітчизняними вченими доводять, що фізичний недолік може змінити Я-концепцію людини і негативно вплинути на її комунікативну сферу. Науковці констатують наявність даної проблеми у інвалідів, що майже не підтверджується емпіричними даними. Найважливішою умовою ефективності цього процесу виступає розгляд спілкування як складної структури, де кожен з компонентів лише в комплексному поєднанні надасть повне уявлення про окреслену проблему. **Перспективами** подальшого дослідження в цьому напрямі можна вважати вивчення окремих компонентів спілкування, після чого переходити до вивчення сутності спілкування осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Список літератури

1. Власова Т.А., Певзнев М.С. О детях с отклонениями в развитии. – М.: Просвещение, 1973. – 142 с.
2. Іванова І.Б. Соціально-психологічні проблеми дітей-інвалідів. – К.: Логос, 2000. – 87 с.
3. Ігнат'єва С.А. Состояние коммуникативно-речевого и личностного развития подростков с церебральным параличом // Практическая психология и логопедия. – №3 – 4(6-7). – 2003. – С. 31-33.
4. Лебединський В.В.Нарушения психического развития у детей. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1985. – 204 с.
5. Мілушина М.О. Особливості спілкування молоді з обмеженими фізичними можливостями // «Дні науки» в Гуманітарному університеті «ЗІДМУ». – 11– 12 жовтня. – 2007р. – С. 236-237.
6. Мирян А.Б. Особливості роботи з дітьми, які мають функціональні обмеження // Політика, культурологія, педагогіка. – 2004. – №1. – С. 57-61.
7. Соціальна робота в Україні: теорія і практика: Науково – методичний журнал / С.В. Толстоухова, А.Й. Капська, І.О. Шум, І.М. Пінчук. – №4. – Київ. – 2003. – С. 96-186.
8. Таланчук П.М. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами //Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Зб. наук. праць /За заг. ред. П.М. Таланчука, Г.В. Онкович. – К. : Ун-т «Україна», 2002. – С. 9-16.
9. Ханзерук Л.О. Формування досвіду спілкування у дошкільників з церебральним паралічем : автореф. дисс.... канд. пед. наук. – К., 2001. – 20 с.
10. Холостова Е.И. Социальная работа с инвалидами. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 1996. – 240 с.